

Tiflis Edebî Muhitinde Molla Nasreddin Dergisi ve Dergide Tartışılan Konular

Yard.Doç.Dr. Sedat ADIGÜZEL*

Özet: XX. yüzyılın ilk yıllarındaki karışık siyasî ve toplumsal ortamında *Molla Nasreddin* dergisi Azerbaycan edebiyatı'nın ve Azerbaycan Türklerinin gülen yüzü olmuştur. Azerbaycan edebiyatı'nın ilk mizah dergisi olan *Molla Nasreddin* tartışmaya açtığı konularla 1900'lü yıllarda çağdaşlığın sembolüdür. *Molla Nasreddin* dergisini çıkaranların en önemli gayeleri Azerbaycan Türklerini çağdaş bir düzeye ulaştırmaktır. Dergi bu nedenle hem edebî hem de toplumsal açıdan çok önemli bir konuma sahiptir. Ana dili, özgürlük, din, İslam coğrafyası, kadın, eğitim ve köylü-işçi hakları dergide işlenen konulardan bazılarıdır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan edebiyatı, *Molla Nasreddin*, Mizah, Celil Memmedguluzade, Mirze Elekber Sabir

1- XX. Yüzyılın Başlarında Edebî ve Siyasî Hayat

XX. yüzyılın ilk yılları Rusya ve Azerbaycan açısından hem toplumsal hem de siyasî olarak önemli değişikliklerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu yıllar Osmanlı, Rusya ve İran'da halk hareketlerinin başladığı ve özgürlük düşüncesinin imparatorlukları sardığı bir zamandır. Müslüman ülkelerde özgürlük ve meşrutiyet hareketleri, halkı yönetimlerle karşı karşıya getirmeye başlamış, Rusya'da ise Çarlık rejimine karşı Bolşeviklerin desteklediği işçi ayaklanmaları bölge açısından hareketli yılların yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle 1905 ve 1907 Rus ihtilalleri Bolşevik hareketlerini güçlendirmiş ve kısmen de olsa Çarlık Rusya'sında geçici bir özgürlük ortamı sağlamıştır. "XX. yüzyılın başları, Azerbaycan'da ve bütün Çarlık Rusya'sında büyük hadiselerin cereyan ettiği bir zamandır. Bakü, petrol sanayii sebebiyle süratli bir gelişme göstermiş, kısa zamanda Azerbaycan'ın kültür ve medeniyet merkezi haline gelmişti. 1905 Rus ihtilali 'kavimler hapisanesi' diye bilinen Çarlık Rusya'sında hürriyet güneşi doğurmuş, Türkler ve Müslümanlar arasında siyasî, edebî, içtimaî faaliyetlerin süratle gelişmesini sağlamıştı." (Akpınar 1994: 69).

Rusya'da başlayan bu özgürlük hareketleri Çarlık egemenliğinde ve İran'da yaşayan Türkler ile Osmanlı arasında hızlı bir iletişimin başlangıcı olmuştur. Siyasi bakımdan yaşanan bu hareketlilik edebiyat sahasında da çok geçme-

*Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / ERZURUM
dradiguzel@yahoo.com

den kendini göstermiştir. XX. yüzyılın başlarından itibaren birçok Türk gazete ve dergisi Azerbaycan'da yayım hayatına başlamıştır.

XIX. yüzyılın sonlarından XX. yüzyılın başlarına kadar Çarlık Rusya'sında hiçbir dergi ve gazetenin Azerbaycan Türkçesi ile yayım yapmasına izin verilmemiştir. Bu yıllarda Azerî aydınlarının özellikle de Neriman Nerimanov'un Türkçe gazete çıkarmak için yaptığı teşebbüsler merkezi yönetim tarafından geri çevrilmiştir. Azerbaycan edebiyat tarihçileri 1905 ve 1907 Rus ihtilallerinin *Molla Nasreddin* gibi birçok dergi ve gazetenin yayımlanmasına zemin hazırladığı görüşündedirler. "1905 ve 1907 inkılâpları zamanında ve ondan sonra Azerbaycan medeniyetinin birçok sahaları sürekli gelişti. İnkılâp halkın eğitime, medeniyete sanata olan merakını ve meylini kat kat artırdı. Edebiyatla birlikte eğitim, ilim, sanat ve basın gittikçe halk menfaatine hizmet etti." (Vurgun vd. 1960: 367).

1900'lü yıllarda siyasî ve ekonomik açıdan önemli bir merkez haline gelen Bakü, edebiyat ve basın alanında da bölgenin en önemli şehirlerinden biri olmuştur. Bu yıllarda yayımlanan gazete ve dergilerin büyük bir kısmı Bakü'deki matbaalarda basılmıştır. Yirminci yüzyılın siyasî olayları basın hayatında da belirgin şekilde kendini hissettirmiştir. Edebiyat tarihçileri bu yılların basını üç ana siyasî başlık altında incelemektedirler. *Bolşevik basın, demokratik-inkılâpçı basın ve milliyetçi-dinî basın* olmak üzere üç ana bölüme ayrılan basın o yıllara kadar hiç olmadığı kadar hareketli bir dönem yaşamıştır. Bu ayrım daha çok sosyalist nazariyeciler tarafından yapılmaktadır. Bolşevik basının temsilcileri *Davet, Tekamül ve Yoldaş* gazeteleridir. Azerbaycan basınında Bolşevik ideolojinin en önemli ve en renkli temsilcisi, Neriman Nerimanov'un sahibi olduğu *Hümmet* gazetesidir. Dönemin önde gelen Bolşevik aydınlarından biri olan S. M. Efendiyev de, bu gazetenin yazar kadrosu içerisinde yer almıştır. "Hümmet gazetesinin sayfalarında devrin bütün önemli siyasî meseleleri Marksist düşünce ile ele alınıyordu..." (Vurgun vd. 1960: 395).

Bu yılların en önemli iki gazetesi *Hayat ve İrşattır*. Sosyalist idealden uzak fikirler taşıdıkları için Bolşevikler tarafından gericilikle suçlanırlar. *Molla Nasreddin* dergisinin sayfalarında da bu iki gazetenin ismi sık sık zikredilmiştir. *Hayat* kapandıktan sonra yayım hayatına başlayan *Füyuzat* ise Türklük ve İslamiyet'in en ateşli savunucusu olmuştur. *Füyuzat* kendisinden sonra birçok gazete ve dergiyi etkileyerek Türklük düşüncesinin Azerbaycan'da yayılmasına öncülük etmiştir. *Açıksöz ve İttihat*, *Füyuzat*'ın etkisi ile çıkan gazetelerin en önemlileridir. (Celal vd. 1982: 66)

Molla Nasreddin dergisi açısından 1900'lü yılların en önemli yayım organı Mehemmet Ağa Şahtahtlı'nın 1903 yılında Tiflis'te çıkarmaya başladığı *Şarki-Rus* gazetesidir. *Şarki-Rus* bu dönemde yayımlanan ilk Türkçe gazetedir. Gazetenin basıldığı Gayret Matbaası *Molla Nasreddin* dergisinin doğmasına

neden olacak ve uzun yıllar *Molla Nasreddin* dergisine hizmet edecektir. “Mehemmet Ağa Şatahtinski’nin Tiflis’te çıkardığı ‘Şarki-Rus’ (1903–1905) gazetesi, inkılâp öncesinde tek ünlü Azerbaycan gazetesiydi. Bu gazetede C. Memmedguluzade, M.E. Sabir, Eli Nezmi, M.S. Ordubadi, Abdulla Tevfik Sur, H. Zerdabi gibi ünlü yazar ve şairler toplanmışlardı.” (Celal vd. 1982: 66). “Şarki-Rus” gazetesinin yazar ve şair kadrosunda yer alan edebiyatçıların büyük bir kısmı, daha sonra *Molla Nasreddin* dergisinin çekirdek kadrosunu oluşturacak kişilerdir. 1905 yılında “Şarki-Rus” gazetesinin kapatılmasıyla boş kalan Gayret matbaası, Celil Memmedguluzade ve Ömer Faik Nemanzade’nin önemli gayretleri ile Azerbaycan edebiyatına hizmet etmek için satın alınır. Bu yılların en büyük problemi, Türkçe dergi ve gazete çıkarmak için, Çar yönetiminden izin alabilmektir. Celil Memmedguluzade ve Ömer Faik Nemanzade, farklı gazete ve dergiler çıkarmak için çeşitli teşebbüslerde bulunsalar da Azerbaycan’da mizah dergisinin yokluğu onları *Molla Nasreddin*’i çıkarmaya iter. Bu nedenle Gayret Matbaası, o yılların edebî sahasında oldukça önemli bir konuma sahip olmuştur. *Molla Nasreddin* dergisi yazarlarının eserleri, çevirileri bu matbaada basılmış ve dergi aracılığı ile abonelere dağıtılmıştır. Bu kitapların basımı ve dağıtılması ile ilgili *Molla Nasreddin* dergisinde sık sık bilgi verilmiştir. “Bir yıldır Tiflis’te hizmet veren Gayret Matbaasında Türkçe, Farsça, Arapça ve Frenkçe her türlü kitap, mecmua ve her çeşit ticaret ve divanhane defter ve kâğıtları en güzel yazı ile basılmaktadır. Her şehirden posta ile sipariş kabul edilir ve hızlı şekilde basılıp gönderileceği taahhüt edilir.” (*Molla Nasreddin* 1906/5: 2). Bu yılların diğer önemli matbaası ise Bakü’de Oroçov kardeşlere aittir. Daha çok ticari amaçla çalışan Oroçov kardeşler, “Güneş”, “Hakikat”, “Malumat”, “Kelniyet” gibi dergi ve gazeteleri neşretmişlerdir (Vurgun vd 1960: 382).

2- Molla Nasreddin Dergisi’nin Yayım Hayatı

Molla Nasreddin, Azerbaycan’da yayımlanan ilk mizah dergisidir. 7 Nisan 1906’da ilk sayısı neşredilen dergi, Tiflis’te Gayret Matbaasında basılmaya başlanmıştır. *Molla Nasreddin*, XX. yüzyılın ilk yıllarındaki karışık siyasi ortam ve değişik sebeplerle bazı dönemlerde yayım hayatına ara vermek zorunda kalsa da yaklaşık yirmi beş yılda yedi yüz yetmiş altı sayısı neşredilerek uzun bir süre basın ve edebiyat alanında etkin olmuştur. “*Molla Nasreddin* çeşitli aralıklarla yirmi beş yıl neşredilmiştir. O ilk önce Tiflis’te (1906–1918), kısa bir süre Tebriz’de sonra ise Bakü’de faaliyet göstermiştir. Uzmanlara göre Tiflis’te üç yüz yetmiş, Tebriz’de sekiz, Bakü’de üç yüz doksan sekiz sayısı çıkmıştır.” (Hüseynov 1986: 14).

Molla Nasreddin dergisi, Celil Memmedguluzade ve Ömer Faig Nemanzade’nin öncülüğünde yayım hayatına başlamıştır. Dergiye dördüncü sayısından itibaren katılan Mirza Elekber Sabir, gerçek ününe *Molla Nasreddin* sayesinde ulaşmıştır.

Döneminin önemli yazar, şair ve ressamlarını bünyesinde toplayan *Molla Nasreddin*, Azerbaycan edebiyatında ve basınında yeni bir ekolün başlangıcı olmuştur. *Molla Nasreddin* Edebi Ekolü, bugün de Azerbaycan mizah edebiyatında etkisini göstermektedir. Anar'ın "*Molla Nasreddin* 66" adlı komik hikâyeler dizisinde bu etki, açıkça kendisini hissettirir.

Derginin Türkçe yayımlanabilmesi için Çarlık Rusya'sından izin alınması pek kolay olmamıştır. Celil Memmedguluzade ve Ömer Faig'in daha önce yaptıkları teşebbüsleri geri çevrilmiştir. *Molla Nasreddin*'in ise ancak merkezin belirlediği bir program dâhilinde çıkarılmasına izin verilir. Dergi, o yıllarda Azerbaycan Türkçesi ile yayımlanan birkaç gazete ve dergiden biri olur. Bu nedenle Azerbaycan edebiyatında oldukça önemli bir konuma sahiptir. Derginin izin alınan yayın programı şöyledir: "Hükümet, *Molla Nasreddin*'in şu programla çıkarılmasına izin vermişti... 1. Sohbetler, 2. Atmacalar, 3. Eleştiriler, 4. Mizahi Şiirler, 5. Mizahi Telgraflar, 6. Komik Hikâyeler, 7. Şakalar, 8. Posta Kutusu, 9. Komik İlanlar, 10. Kişisel İlanlar, 11. Karikatür ve resimler..." (Vurgun vd. 1960: 401-402).

İlk sayısı bin adet basılan ve yayımlandığı gün halk arasında büyük ilgi ile karşılanan derginin ad olarak Türk mizahında önemli bir yere sahip olan keskin eleştirileri ve hazır cevaplılığı ile tanınan ünlü fıkra tipi *Molla Nasreddin* (Nasreddin Hoca) adı ile yayımlanması toplumsal ve siyasal olarak vereceği mücadelede takip edeceği yolun ilk işaretidir. *Molla Nasreddin* dergisi yayım hayatı boyunca özellikle de Tiflis'te çıkan sayılarında merkezi yönetimle, insanların dinî duygularını sömüren mollalarla, ahlaksızlarla mücadelesinde hiciv ve kara mizah ön plandadır. *Molla Nasreddin* dergisi aynı zamanda adı gibi mizah unsurlarını da Türk halk edebiyatı şekillerinden almıştır. Dergide atasözleri, bilmeceler, latifeler, maniler mizah ve eleştiri unsurları olarak kullanılmışlardır. Habibbeyli İsa Akberoğlu, derginin adının *Molla Nasreddin* olmasını şöyle açıklar: "Adı geçen mizah dergisinde müdrik Nasreddin Hoca gelenekleri geniş yer almıştır. Dergide yayımlanan şiir, öykü ve makalelerde Hoca Nasreddin'e uygun biçimde millilik, halk hayatına bağlılık, esprilik ve gülüş vs. gibi özellikler yansıtılmıştır. Böylelikle edebiyatta ve hayatta Nasreddinleşme süreci başlamıştır." (Akberoğlu 1996: 25).

Molla Nasreddin dergisinin kendine ait atasözleri, bilmeceleri ve lügati vardır. Bunlar dergiyi çıkaranların özellikle de Celil Memmedguluzade'nin halk kültürüne ve halk yaşamına yakınlığı ve ilgisi ile oluşturulmuş *Molla Nasreddin* hazinesidir. Derginin ilk sayısında yer alan bazı atasözleri, *Molla Nasreddin* usulü ile tam bir mizah unsuru olmuştur.

“Atı atın yanına bağlasan- Han görüp birini bana ver, der.
Baba malının olduğu yerde senin kazandığın haramdır.
Aç tavuk rüyasında pilav görür.
Adam yata yata âlim olur.
Anlayana da kul ol, anlamayana da.
Çocuğun akıllısı dersten kaçır.
Başladığın işi yarım bırak.” (Molla Nasreddin 1906/1: 6).

Atasözlerinin, bilmecelerin, manilerin anlam değiştirerek veya farklı şekillere sokularak halkın geri kalmışlığının nedenleri, yöneticilerin zulümleri ve molaların dinî duyguları sömürmeleri eleştirilir. “*Molla Nasreddin Lügati*” başlıklı yazılarda ise, kelimelerin anlamları mizah unsuru oluşturacak şekilde değiştirilerek verilmiştir. Üçüncü sayıdaki *Molla Nasreddin Lügati*’nde yer alan kelimelerden bazıları şunlardır:

“İhtimal: Yani birinin malına hücum etmek. Bu kelime Gence, Guba, Karabağ ve Nahçıvan bölgelerinde çok kullanılır. Horasan ve Mekke yollarında dahi muteberdir.

İhsan: Güzel adamların yemeği, mesela, sülün veya tavukla pişirilmiş pilav.

İstirahat: Sıcak hamamda uzun süre yatıp, rahatlamak.” (*Molla Nasreddin* 1906/3: 7). Dergi, bu mizah unsurlarını bölge halkının yıllardan beri suskunluğunu, ezilmişliğini ve her şeye boyun eğmelerini eleştirmek, halkı sömürenleri kesin bir şekilde ortaya çıkarmak için kullanmıştır. Derginin ilk sayısında yer alan ve *Molla Nasreddin* takma adıyla Celil Memmedguluzade tarafından yazılan “Sizi Deyib Gelmişem”, derginin izleyeceği yolu, felsefesini ve amacını ortaya koymaktadır. Bu yazıda derginin amacının Azerbaycan Türklerini bilinçlendirmek olduğu ve Türkçe yayımlanacak bir mizah dergisi olacağı belirtilir. “Ey benim Müslüman kardeşlerim! Kimin üstüne güldüğünüzü bilmek istiyorsanız, o zaman aynayı karşınıza koyun ve kendinize dikkatle bakın.” (*Molla Nasreddin* 1906/1: 2). İlk sayının kapağında yer alan karikatürde ise uyuyan Müslümanları uyandırmaya çalışan *Molla Nasreddin* resmedilmiştir. Bu karikatür de derginin dünya görüşünün ve amacının bir göstergesidir.

XX. yüzyılın başlarında Rusya ve Kafkasya’da başlayan işçi hareketleri, dönemin edebiyatını ve basını da etkilemiştir. Bolşevik ihtilalini destekleyen dergi ve gazetelerin yanı sıra toplumsal ve demokratik yayınlar da bu dönemin bir özelliği olarak dikkat çekmektedir. *Molla Nasreddin* dergisi, köylü ve işçi sınıfının haklarını koruyucu yayımlarından ve derginin müdürü Celil Memmedguluzade’nin o yılların ünlü Bolşevikleri ile özellikle de Neriman Nerimanov’la olan iyi ilişkilerinden dolayı bazı araştırmacılar tarafından Bolşevik basın içerisinde değerlendirilmektedir. *Molla Nasreddin*’in özellikle Tiflis’te yani Rusya’da Bolşevik ihtilali olmadan önce yayımlanan sayılarında

Bolşevik basın içerisinde değerlendirilmesini gerektiren keskin tavırlara rastlanmamaktadır; fakat derginin Bolşevik basımına yakın olduğu söylenebilir. Mir Celal ve Firidun Hüseyinov da *Molla Nasreddin* dergisini “İnkılâpçı- Demokratik” basın içerisinde değerlendirirler (Celal vd. 1982: 24).

Molla Nasreddin dergisi, Azerbaycan’da mizah dergiciliğinin ve mizah edebiyatının öncüsü olmuştur. Bu nedenle Azerbaycan edebiyatında bir ekol olarak değerlendirilmektedir. Azerbaycan’da ilk mizah dergisi olan *Molla Nasreddin*, yayın hayatına başladıktan sonra onu örnek alarak çıkmaya başlayan birçok mizah dergisi vardır. Fakat bu dergilerden hiçbiri *Molla Nasreddin* kadar başarılı olamamış ve onun yakaladığı üne ulaşamamışlardır. *Molla Nasreddin* etkisiyle yayımlanmaya başlayan mizah dergilerinin en önemlisi, *Behlül*dür. Mirza Elekber Sabir ve Eli Nezmi gibi *Molla Nasreddin* yazarlarının bir kısmı bu dergide yazı ve şiirlerini yayımlamışlardır. “*Molla Nasreddin*’le karşılaştırıldığında Behlül, bir mizah dergisi olarak zayıftı. Eli Nezmi ‘Geçmiş Günler’ adlı ünlü manzum hatırasında, dergide sadece bir şiir yayımlatmasının ve derginin bir yıldan fazla yayımlanamamasının sebebini ondaki mizahın zayıflığı ile izah eder.” (Celal vd. 1982: 44). Bu yılların bir diğer önemli mizah dergisi ise 1909’da çıkmaya başlayan *Zenburdur*. Bu dergi de diğerleri gibi uzun ömürlü olamamıştır.

Molla Nasreddin’in Tiflis’te çıkarılmasının en önemli nedeni buranın önemli merkezlere yakın olmasıdır. Bu nedenle *Molla Nasreddin* sadece Azerbaycan’da değil, İran’da da etkili olmuştur. Derginin kısa bir süre de olsa Tebriz’de yayımlanması, bu etkideki bir diğer önemli nedendir. “İran’da Farsça çıkan ve meşrutiyet devrinin popüler yayın organları olarak bilinen ‘Nesimi-Şimal (1907–1912) ve ‘Sur-u İsrail’ (1907-1908) sayfalarında, *Molla Nasreddin* dergisinin güçlü etkisi görülmekteydi.” (Celal vd. 1982: 53).

Molla Nasreddin, Azerbaycan’da karikatür sanatının gelişmesinde de oldukça önemli bir role sahiptir. Derginin en çok ilgi çeken bölümleri kapak, orta sayfalar ve arka kapakta yer alan O. Şmerling, J. Rotter ve E. Ezimzade’nin çizdikleri karikatürlerdir. *Molla Nasreddin*’in takipçisi olan dergiler de sayfalarında bunlara benzer karikatürlere yer vermeye başlamışlardır. Bundan sonra karikatürler Azerbaycan’da mizah dergilerinin vazgeçilmez bir unsuru olmuştur.

3- Molla Nasreddin Dergisi ve Tiflis Edebî Muhiti

Derginin kurucuları Celil Memmedguluzade ve onun yakın arkadaşı Ömer Faig Nemanzade’dir. Celil Memmedguluzade (1866–1932), *Molla Nasreddin* dergisini çıkarmadan önce *Şarki-Rus* gazetesinin yazarları arasında yer almaktadır. Bu nedenle, özellikle Tiflis edebî çevresinde tanınmış bir yazar ve gazetecidir. Derginin kuruluşundan itibaren müdürlük ve başyazarlık görevini

üstlenmiştir. Dergide gerçek adının yanı sıra *Molla Nasreddin*, Lağlağı, Deli, Demdemeli, Cırcırama ve Herdemhayal takma adlarıyla yazılar yayımlamıştır. *Molla Nasreddin* dergisinde, hanlarla ve toprak ağalarıyla mücadele etmesine rağmen, bir toprak ağasının kızı olan Hamide Hanımla yaptığı evlilikten dolayı Sovyetler Birliği kurulduktan sonra bir müddet İran'da yaşamak zorunda kalmış ve daha sonra Neriman Nerimanov'un çabalarıyla Bakü'ye dönmüş ve *Molla Nasreddin*'i çıkarmaya devam etmiştir. Azerbaycan edebiyatında mizahın ve mizah dergiciliğinin temelini atan, Memmedguluzade'dir. Firdun Hüseyinov, Celil Memmedguluzade'nin bu özelliklerini şöyle sıralamaktadır; "... Benzersiz edebî nesri ve dramları ile Azerbaycan edebiyat tarihinde yeni, realist, inkılâpçı, demokratik edebî mektep yaratan sanatçıdır." (Hüseyinov 1986: 91).

Molla Nasreddin'in Celil Memmedguluzade'den sonraki en önemli ismi, dergiye dördüncü sayıdan itibaren şiirleriyle katılan Mirze Elekber Sabir'dir. Mirze Elekber Sabir (1862–1911), Hophop, Ağlar-güleyen, Ebunesr-Şeybani ve Cingöz takma adlarını kullanmıştır. İlk şiirlerini *Şarki-Rus* gazetesinde yayımlatan Sabir, asıl şöhretini *Molla Nasreddin* dergisinde yakalamıştır. Dergide yayımlanan şiirlerini topladığı *Hophopname*, onu tüm Türk dünyasında üne kavuşturmuştur. "Sabir'in Hophopnamesi, zamanın sınavlarından alınıp açık çıkmış büyük bir hakikat kitabıdır. 1902–1911 yılları arasında Azerbaycan'ın bütün müspet, menfi, kuvvetli ve zayıf yönleri bu kitapta hayat hakikatlerine uygun olarak aks ettirilmiştir." (Zamanov 1985: 17).

Molla Nasreddin dergisinin Celil Memmedguluzade ile birlikte kurucusu olan Ömer Faig Nemanzade (1872–1938), dergide Ümidvar, Dermend, ve Hayrani takma adlarıyla yazmıştır. Celil Memmedguluzade ile birlikte Tiflis'teki Gayret Matbaasının alınmasından başlayarak derginin bütün yükünü çeken kişidir. Celil Memmedguluzade'nin yardımcılığını yapmıştır. "Azerbaycan millî basınının gelişmesinde önemli hizmetleri olan aydınlardan biri, Ömer Faik Nemanzade'dir. Bizim mücadele tarihimizde, halkımızın toplumsal ve millî şuurunun gelişmesi ve şekillenmesinde onun önemli bir yeri vardır." (Kurbanov 1992: 3).

Daha önce de belirttiğimiz gibi *Molla Nasreddin*, Tiflis edebî muhitinin önemli yazar ve şairlerini etrafında toplamış bir dergiydi. Derginin kadrosunda yer alan yazar ve şairlerden bazıları şunlardır: Eli Nezmi (1878-1946), Elideyneki, Meşedi Şijimgulu, Kefsiz ve Sijimgulu mahlasları ile şiirler yazmıştır. Abdurrahim Bey Hagverdiyev (1870–1933) Hortdan, Ceyreneli ve Mozalan Bey mahlaslarını kullanmıştır. Hortdan mahlası ile yazdığı "Cehenem Mektupları" *Molla Nasreddin* dergisinde yayımlanmış en dikkat çekici yazısıdır. Derginin güçlü nesir yazarlarından biri de Memmed Said Ordubadi dir (1872–1950). Ordubadi de Celil Memmedguluzade ve Ömer Faig gibi

Şarki Rus gazetesinin yazarları arasında yer almıştır. Bir dönem dergide redaktörlük görevinde de bulunan Eligulu Gemkusal (1880–1919), Hadim-i millet, O taylı, Cüvellağı Bey, Sarsaggulu Bey ve Cüvellağı takma adlarıyla dergide yer almıştır (Celal vd. 1982: 206).

Döneminin ilk resimli dergisi olma özelliğini de taşıyan *Molla Nasreddin*, O. Şmerling, J. Rotter ve E. Ezimzade gibi karikatürist ve ressamalara da ün kazandıran yayın organı olmuştur.

4-Tiflis'te Yayımlandığı Dönemde Molla Nasreddin Dergisi'nde Tartışılan Konular:

a- Dil: *Molla Nasreddin* dergisinin Azerbaycan edebiyatındaki en önemli özelliklerinden biri, Azerbaycan Türkçesi ile yayımlanmasıdır. Derginin yayın felsefelerinden biri, ana dilde yayındır. Bu konuda dergiyi çıkaranlar asla taviz vermezler. Derginin felsefesinin okuyuculara anlatıldığı ilk sayıdaki takdim yazısında, *Molla Nasreddin*'i çıkaranların dil konusundaki tavırları açıkça ortaya konulur. “Sözümü tamamladım, ancak bir tek sözüm daha var; Ey benim Türk kardeşlerim! Sizlerle Türkçe konuştuğum için beni bağışlayın. Türkçe konuşmanın ayıp ve insanın ilminin az olmasına işaret ettiğini biliyorum ama geçmiş günleri hatırlamak lazım; anneniz sizi beşikte sallarken Türkçe ninniler söylüyor, siz de sakinleşiyordunuz.” (*Molla Nasreddin* 1906/1: 2). Bu ifadelerle dönemin aydınlarının Türkçeye ve Türkçe konuşanlara karşı tavırları hicvedilir ve *Molla Nasreddin*'in Türkçe yayımlanacağı duyurulur.

Dergi, Türkçenin korunmasına da önemli hizmetlerde bulunur. Dergiye yayımlanması için gönderilecek yazı ve şiirlerin Türkçe olması gerektiğinin yanı sıra, okuyucu mektuplarının da Türkçe olmadığı takdirde değerlendirilmeyeceği okuyucuya duyurulur. “Derginin sonraki sayılarında, hatta bütün faaliyeti boyunca dil hakkında çeşitli türlerde sayısız hesapsız eserler yayımlanmıştır. 1906 yılının onuncu sayısından başlayarak okuyucularına ‘idareye gönderilen mektup ve makaleler Türkçe yazılmamışlarsa neşredilmeyecekler.’ şeklinde duyurulmuştur.” (Celal vd. 1982: 27).

Rus okullarında eğitim gören gençlerin Türkçe konuşmayı küçük gören tavırları, evlerinde bile Rusça konuşmaları, molla ve kadınların da Türkçe yerine Arapça ve Farsça kelimeleri tercih etmeleri, dergide en çok eleştirilen konular arasındadır. *Molla Nasreddin*'in 27 Ocak 1907'de yayımlanan nüshasında, Celil Memmedguluzade'nin Herdemhayal mahlasıyla yazdığı “Ana Dili” başlıklı yazıda, üniversiteyi yeni bitirmiş bir gençle mollanın konuşmaları mizahî bir şekilde ele alınmıştır. Molla ile genç bir süre sohbet ederler fakat her ikisi de birbirlerinin söylediklerinden bir şey anlamazlar. Gencin annesi, oğluna hangi dilde konuştuklarını sorunca ana dilimizde cevabını alır. “Kadı içeri girer girmez ben ileri yürüyüp ‘Selamaleyk’ dedim. Sayın kadı bana cevap verdi; ‘Ay

essalamü aleyküm, ay hüdahafiz, ehval-i şerif, enasir-i letif, maşallah, maşallah, ehevizade, neçe müddeddi müntezir-i vücud-i zicudunuz ve müştak-i didarınız idim, inşaallah zat-ı âlinizin mezacı mübarekeleri salimdir' ben bir şey anlamayıp; da (evet) dedim.” (Molla Nasreddin 1907/4: 3). 1906 yılının on ikinci sayısında ise Mozalan'ın yazdığı “Viladikafkas'ta Terakki” başlıklı yazıda, Rus hayranı olarak yetişen gençlerin iş yerlerinin, evlerinin ve kendilerinin adlarını değiştirmeleri konusu ele alınmıştır. Bu gençler, Türklüklerinden ve ana dillerinden utanır hale gelmişlerdir. Bu insanlar sadece kendi adlarını değil, babalarının adlarını da değiştirerek Rus olmaya çalışmaktadırlar. Bu konu Molla Nasreddin'in ilk sayılarının en çok ele alınan mevzulardan biridir.

22 Aralık 1906'da yayımlanan otuz sekizinci sayının kapağında yer alan karikatürde, Azerbaycan Türklerinin ana dillerinin Rus hayranları ve mollalar tarafından zorla değiştirilmeye çalışıldığı anlatılmıştır. Bu da derginin ana dil konusundaki düşüncelerinin ve bu konuya verdiği önemin bir göstergesidir. Dil konusunda dergide yayımlanan yazılarda ve şiirlerde, insanların yabancı dilleri öğrenmeleri eleştirilmez. Yabancı dil öğrenen insanların başka milletlerin kültürleri etkisi altında kalarak kendi dillerini ve kültürlerini küçük görmeleri hicvedilmiştir.

b- Özgürlük: Molla Nasreddin dergisinde ele alınan bir diğer önemli konu da özgürlüktür. Derginin yayım hayatına başladığı yıllar, çeşitli özgürlük hareketlerinin başladığı bir devredir. Rusya'da 1905 ve 1907 ihtilallerinin, İran'da ise Meşrutiyet'in hareketliliği yaşanmaktadır. Osmanlı topraklarında da Sultan Abdülhamit'in sıkıyönetimine karşı başlayan yenilikçi ve özgürlükçü düşünceler, hareketli bir dönemin yaşanmasına neden olmaktadır. Molla Nasreddin de dünya görüşü ve yayım felsefesi olarak bu yenilikçi görüşlerin yanında yer almıştır. Derginin özgürlük yanlısı yayımları, halkı bu konuda bilinçlendirerek daha çağdaş bir yaşam düzeyine ve şekline ulaştırmayı amaçlamıştır.

Derginin ilk sayılarından itibaren Rus İmparatoru ve onun Azerbaycan'a atadığı yöneticiler, Sultan Abdülhamit'in uyguladığı sıkıyönetim ve İran mollalarının özgürlükleri kısıtlayıcı tavırları, sık sık hicvedilmiştir. Firidun Hüseyinov, derginin bu konudaki yayım felsefesini şöyle değerlendirir; “Molla Nasreddin'in ilk sayısında, asırlardan beri zihinlerde kök salmış, menfur suskunluk felsefesine, zulme boyun eğme siyasetine karşı keskin edebî mizah ve öldürücü kinaye ile mücadele ediyordu.” (Hüseyinov 1986: 14). Molla Nasreddin dergisinin ilk sayısındaki yazıların tamamına yakını özgürlük ve insanların uyanışı üzerinedir. “Molla Nasreddin Telgrafları” başlıklı yazıda, İslam coğrafyasındaki özgürlük anlayışına mizahî bir yaklaşım sergilenmiştir.

“Peterburg- Mart 30 - Bütün Rusya sükûnet içindedir, Kurt kuzu ile otluyor.

İslambul- Mart 29- Osmanlı hükümeti tarafından sokakta yürürken öksürmek yasaklanmıştır.

Şamahı- Mart 30- Müslümanlar ilerlemektedir. Bir Rus eczasına, Türkçe hiçbir şey okunmamak şartıyla kıraathane açmasına izin verildi.” (*Molla Nasreddin* 1906/1: 3). Derginin değişik sayılarında Müslümanların kendilerine karşı yapılan her türlü haksızlığa ve zulme karşı sessiz kalmaları, ilerlemenin önündeki en büyük engel olarak gösterilmiştir. Bu konudaki en keskin eleştiriler Celil Memmedguluzade tarafından yapılmıştır. Tiflis’teki Rus yöneticilerin ve Rusya’da baş vezir olan Stolpin’in özgürlüğü kısıtlayıcı icraatları, yazarın en çok eleştirdiği konulardır. Azerbaycan Türklerinin gelişmesi, ilerlemesi ve halkın daha özgür, daha çağdaş bir yaşam düzeyine, iyi bir eğitim seviyesine ulaşması *Molla Nasreddin* yazarlarının ilk hedefidir. Zaten Celil Memmedguluzade ve Ömer Faig Nemanzade’nin dergiyi çıkarmalarındaki amaç da, Azerbaycan Türklerinin daha refah bir hayat sürmeleri için mücadele etmektir.

Derginin ilk sayısında yer alan ve Celil Memmedguluzade’nin kendi adını açıkça kullandığı “Lisan Belası” adlı şiirde, halkın özgürlük konusundaki tavrı ve yöneticilerin zulmü açık bir şekilde eleştirilir.

“Ey dil dahi dinme ve sükût et seni tari

Lal ol ve danışma

Sal başını aşğa ve heç bahma yuharı

Lal ol ve danışma” (*Molla Nasreddin* 1906/1: 7). Celil Memmedguluzade, “Dil Belası” adlı şiirinde, Müslümanların aşırı kaderci tutumlarını, ezilmişliğin en önemli nedeni olarak görür. Toprak ağalarına, hanlara ve Rus yöneticilerine kaderci bir anlayışla boyun eğip, onlara direnmeyen, hakkını savunmayan insanların, başkalarının boyunduruğundan asla kurtulamayacakları anlatılmaya çalışılmıştır. İran’da geçici olarak sağlanan özgürlük, sık sık alaycı bir mizahla eleştirilir. Bunun gerçek bir özgürlük olmadığı ve Müslümanların bunlara kanmaması gerektiği vurgulanır. Derginin yedinci sayısındaki “İran’da Hürriyet” adlı yazıda, İran’daki hürriyet ve bu hürriyet kavramının hem halk hem de yöneticiler tarafından algılanış şekli ele alınmıştır. Yazının üçüncü bölümü olan “Hürriyet-i Lisan” şöyledir; “Herkes, her istediğini söyleyebilir. Yüreğinden geçen sözü cidden konuşabilir. Yalan ve doğruluk, sağlık mülahize olunmasın. Çarşıda, sokakta, pazarda, kapılarda dervişlere, gevezelere, yılan gezdirenlere, fala bakanlara, baht açanlara, zincir vuranlara, yahu diyenler ve gayrılar ve gayrılara hiç kimse müdahale etmesin, serbest olmalıdırlar.” (*Molla Nasreddin* 1906/7: 7).

c- Din: *Molla Nasreddin* dergisinin yayımlandığı dönemin siyasî ve toplumsal ortamı içerisinde en çok mücadele ettiği konu, dini kendilerine kalkan yaparak insanların vicdani duygularını sömürenlerdir. Halkın dinî duygularını

sömürenlere karşı verdikleri mücadeleden dolayı *Molla Nasreddin* dergisini çıkarırlar, dinsizlikle suçlanmışlardır. Özgürlük, eşitlik konusunda yaptığı yayımlar nedeniyle yöneticilerle sürekli mücadele halinde bulunan dergi, din konusundaki yayımlarından dolayı da nüfuzlu din adamları ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bakü'nün ve Tebriz'in önde gelen din adamları, *Molla Nasreddin*'i çıkarırlar ve Celil Memmedguluzade hakkında ölüm fetvası vermişlerdir. Derginin hem karikatürlerinde hem de yazılarında en çok eleştirilenler, mollalar ve din adamlarıdır. Din sömürüsü yaparak zengin olan ve kendilerini en büyük dindar olarak gösteren mollalar, derginin yedinci sayısında yer alan “Kafkas Haberleri” başlıklı yazıda şöyle eleştirilirler; “Şahpirli mescidinin tamiri için üç bin manat harç çıkarılmıştır. Bir devlet sahibi muteber hacı, hem Allah hem de millet yolunda hizmet etmek niyeti ile mahalle halkına haber vermiş ki, mescidi ben kendi cebimden tamir ettireceğim. Ancak siz dört bin manat toplayıp bana verin başka bir şeye karışmayın. Halk çok yoksul olduğu için üç bin beş yüz manat toplayıp vermişler hacıya, hacı sinirlenip parayı kabul etmemiş...” (*Molla Nasreddin* 1906/7: 3).

Molla Nasreddin, ilk sayısından itibaren İslam dünyasının, özellikle de Azerbaycan Türklerinin uyanışı için mücadele etmiştir. Bu nedenle dini, halkın önüne bir engel olarak koyan ve batıl inançlarla dinî inançları karıştırıp cahil halkı korkutan, çağdaş eğitime karşı çıkan mollalar, her sayıda mutlaka *Molla Nasreddin*'in eleştirisine maruz kalmışlardır. Bu durum o yıllarda Bolşevikler tarafından din düşmanlığı olarak algılanmıştır. Ancak *Molla Nasreddin*'in özellikle Tiflis'te çıkan sayılarında din düşmanlığı söz konusu değildir. Çünkü mollalar, Kur'an eğitimini paraya çevirecek kadar ileri gitmişlerdir. Çok para aldıkları zengin çocuklarının birkaç gün içerisinde Kur'anî okuyup bitirdiklerini söylemeye başlamışlardır. On beşinci sayıda yer alan “İdareden” başlıklı yazıda, altı gün önce Yasin okuyan bir öğrencinin, hocanın alacağı beş manat için altı günde Kur'an'ı nasıl bitirdiği anlatılmaktadır. “Buyurdu ki, hakkı talimden beş manat duruyordu, Kur'an'ı bitirdiğinde almalıydım. Bu yüzden her sayfadan bir satır okuttum, bu da kifayettir.” (*Molla Nasreddin* 1906/15: 7).

Hurafeler de *Molla Nasreddin* dergisinde sıkça eleştirilerek insanların bu konuda bilinçlenmesi için uğraş verilmiştir. Batıl şeylere inanma, bilimden uzaklaşp hurafelerden fayda umma, yine din sömürücülerinin Müslümanlar üzerindeki oyunlarından ve kendi zenginliklerini artırmak için kurdukları tuzaklardan biri olarak değerlendirilmiştir. Bu tip insanlar halkın eğitilmesine karşı çıkarlar ve halkı uyandırmaya çalışan gazetecileri de dinsizlikle suçlayarak onların kapatılması için çalışırlar. Dokuzuncu sayıda mollaların ve kadınların yaptıkları toplantıda Molla Sefter, gazeteleri ve gazetecileri halkın zihnini bulandırmakla suçlayarak, gazetelerin mutlaka kapatılmaları gerektiğini söy-

ler. Çünkü *Molla Nasreddin* gibi yayınlar, onların dini ticari bir meta gibi kullanmalarına engel olmaktadır.

d- İslam Coğrafyası: *Molla Nasreddin* dergisinde Müslümanların geri kalmışlığı, modern ilimlerden uzak durmaları, insanlara verilen değer azlığı, İslam alemindeki en temel problemler olarak ele alınır. Dergide İslam dünyası olarak Kafkaslar, Osmanlı ve İran'ı görürüz. Bu bölgede yaşanan olaylar, halkın maddî ve manevî durumu, toplumsal-mizah dergisi olarak tanımlayabileceğimiz *Molla Nasreddin*'in sayfalarında kendine geniş yer bulmuştur.

Derginin ilk sayısında İslam dünyasındaki problemler ve zıtlıkların tartışılacağı açıkça ifade edilmiştir. Birinci sayının kapağında uyuyan Müslümanlar, ikinci sayıda koç dövuştüren ve kendi aralarında kavga eden halk, altıncı sayıda kendini içki ve eğlenceye vermiş zenginler, aydınlar, kıraathaneler, kumarhaneler ve halkı sömüren mollalar derginin kapağında yer alan karikatürlerin konuları olmuşlardır. İslam coğrafyası, *Molla Nasreddin* dergisinde geri kalmışlık ortak paydası altında ele alınmıştır. Azerbaycan'da bir olay karşısında Müslümanların tavrı neyse, İran'da ve Osmanlı'da da aynıdır. On dokuzuncu sayıda yer alan ninni, halkın uyuşukluğunu anlatmaktadır.

“Terpenme¹ amandır bala gıfletten ayılma
Açma gözini habi-cehaletten² ayılma
Lay-lay bala lay-lay
Yat gal dala lay-lay
Aldanma ayıgılığda ferağet³ ola heyhat
Gıflette geçenler kimi lezzet ola heyhat
Bidar⁴ olanın başı selamet ola heyhat
At başını, yat bester-i rahetten⁵ ayılma
Lay-lay bala lay-lay
Yat gal dala lay-lay”¹ (*Molla Nasreddin* 1906/19: 2).

Dergide, İslam dünyasının gafletten ayılmak ve ilerlemek için hiçbir gayret sarf etmeyişi ve insanların boş şeylerin ardından gitmeleri de mizah konusu edilmiştir. Müslüman mahallelerinde kıraathanelerin sayısı gittikçe artmaktadır; fakat buralarda kumar ve eğlenceden başka hiçbir şey yoktur. İnsanlar vakitlerini ya hayvan dövuştürerek, ya kumar oynayarak ya da mollaları dinleyerek geçirmektedirler. Müslümanlıkları ile övünenler, İslamiyet'e aykırı hareketleri ile hicvedilmekten kurtulamazlar. *Molla Nasreddin*'in altıncı sayısında yer alan şu sorular, halk arasında oldukça yaygın olan batıl inançların ve sahtekârlığın eleştirisi açısından dikkat çekicidir.

“Soru 4: Dünyayı boynuzları üzerinde tutan öküzün bir boynuzu Şamahı depreminde kökünden kırıldı... Şimdi bu öküzün kaç boynuzu kaldı?

Soru 8: Tebriz pazarında satılan ekmeğin üçte biri un üçte ikisi topraktır. Bu hesaplara Azerbaycan'ın ovaları ve dağları kaç yılda yok olur?" (*Molla Nasreddin* 1906/10: 6).

Müslümanların geri kalmışlığının yanı sıra bölünmüşlüğü, İran ve Rusya'da yaşayan Müslüman halkın başka milletlerin egemenlikleri altında yaşamaları da İslam dünyası ile ilgili tartışılan konulardan biridir. On birinci sayıda *Molla Nasreddin*'in "Nasihah" adlı yazısında, milletvekillerine yapmaları gereken işler anlatılırken, onlardan beklenen en önemli icraatın, İran ve Azerbaycan arasına çekilen sınırın kaldırılması olduğu söylenir. "Evvela: Talep ediniz ki, İran memleketi ile Kafkas Müslümanları arasındaki sınır kaldırılsın, böyle ki, o taraftan bu tarafa geçmek, eşya getirmek, adam geçirmeye mani olunmasın." (*Molla Nasreddin* 1906/11: 3).

Celil Memmedguluzade, Sovyetler Birliği kurulup, Azerbaycan güney ve kuzey olarak kesin sınırlarla ikiye ayrıldıktan sonra Güney Azerbaycan'ın bağımsızlığı için çok mücadele etmiş ve İran'daki Türklerin bağımsız olmaları gerektiğini savunan birçok yazı neşretmiştir. "Memmedguluzade, 1925 yılında yazdığı bir makalesinde, Güney Azerbaycan'ın İran'dan ayrılması hakkında büyük arzusunu kaleme alarak derinden endişe ediyordu ki, bundan on beş yıl önce şah hâkimiyeti ve Tebriz'deki yabancı konsolosluklar, millî özgürlük hareketini kan deryasında boğdular." (Mirehmedov 1988: 14). Celil Memmedguluzade tarafından dile getirilmese de Kuzey Azerbaycan'daki özgürlük hareketi de Bolşevikler tarafından kanla bastırılmış ve büyük bir millet yıllarca başka ulusların egemenliği altında yaşamak zorunda kalmıştır. *Molla Nasreddin* dergisinin sekizinci sayısının kapağında yer alan karikatürde, İran ve Rusya arasına çekilen sınır resmedilmiştir. Bu karikatür, hem bölünmüşlüğü hem de iki ülke arasındaki gelişmişlik farkının bir göstergesidir. Rusya tarafında eli silahlı bir nöbetçi varken, İran tarafında kalabalık bir grup sınırı taşlamaktadır.

e- Kadın: *Molla Nasreddin*'de Azerbaycan Türklerinin toplumsal yaşamına ait en çok yer verilen konu, kadının konumudur. Bu konu sadece Azerbaycan Türklerinin kadına yaklaşımı olarak ele alınmamıştır. Tüm İslam dünyasında kadına karşı olan olumsuz tavır, dergi yazarlarının eleştirdikleri en önemli toplumsal mevzu olmuştur. Toplumun kadına bakışı, kadınların yaşamın içinden uzaklaştırılıp evlere hapsedilmesi, kız çocuklarının çok küçük yaşlarda zorla evlendirilmeleri sıklıkla kara mizahla eleştirilir. XX. yüzyılın başlarında toplumun en büyük problemi olarak dikkat çeken ve dergide de sürekli olarak işlenen cahilliğin en büyük nedenlerinden biri de, toplumun kadına bakışında yatmaktadır. Eğitimsiz bırakılan kadınların ana olarak yetiştirdikleri nesiller cahillik bataklığına sürüklenmekte ve toplum ilerlemek yerine sürekli gerilemektedir. "Çok kuvvetli ve tesirli bir mizah dergisi olan *Molla*

Nasreddin milli ve siyasi konularda son derece hassas bir siyaset takip etti. Dönemin bütün reformist aydınlarında olduğu gibi Celil Memmedguluzade de *Molla Nasreddin* imzasıyla kadın haklarıyla ilgili yazılar yazdı.” (Karagür 2002: 272).

Molla Nasreddin dergisinde kadın meselesi ile ilgili olarak en çok işlenen durum, kadınların eğitimden mahrum olmaları ve toplumsal yaşamdan soyutlanarak evlere hapsedilmeleridir. Derginin yirmi sekizinci sayısında “Bir Kadının Cevabı” adlı yazıda, bir kadının anlatımıyla Azerbaycan kadınlarının hali ortaya konulur. “Yirmi dördüncü sayınızda yazmışsınız ki, kadınlar para hesabı bilmiyorlar. Bunu sizin yazmamanız gerekir. Kadınlar başlarına ne kül döksünler, hangi okulda kadınlara hesabı öğretiyorsunuz ki, para hesabını da bilsinler...” (*Molla Nasreddin* 1906/28: 3). Yirmi dokuzuncu sayıda ise, Hanperi Bacı mahlası ile Çehreci Hala'nın bu yazısına cevap verilir. Bu cevap, o yılların toplum yapısının en güzel eleştirisidir. “Ay kadın seni göreyim. Zinus pirleri düşmanın olsun, Seni göreyim kıyamet günü Rus kadınlarıyla haşrolasın, seni göreyim bu dünyada mümin adamlara hasret kalasın, ey başı taşlı! Senin yüzünde meğer bir parça hayâ yokmuş ki, erkekler gibi gazetelere kâğıt yazıyorsun.” (*Molla Nasreddin* 1906/19: 3-6).

Molla Nasreddin dergisinde kadınlar ilgili olarak ele alınan bir diğer konu da, kızların çok küçük yaşta ailelerinin zoruyla yaşlı erkeklerle evlendirilmeleridir. Kız çocuklarının evlendirilme yaşlarının sekiz ve dokuz olması, kadının ve kız çocuğunun hiçbir değerinin olmadığını ortaya koymaktadır. Genellikle çok eşli bir aile yapısının varlığı da *Molla Nasreddin* dergisinin eleştirilerine hedef olmuştur.

Derginin otuz yedinci sayısında yayımlanan “Dokuz Yaşında” başlıklı yazı, bu konudaki en iyi örnektir. Bir hacının dokuz yaşında Sekine adlı bir kızla nikâh kıymak için yaptıkları anlatılmaktadır. Hacı, daha oyun yaşında bir kız çocuğu olan Sekine'ye elçi gönderir. Sekine, evliliğin ve kocanın ne demek olduğunu bilmediği için kabul etmez; fakat babasının zoru ile hacıyla evlenir. Evlendikten sonra bile ne olduğunu anlamayan Sekine, oyun oynamak ve evine gitmek için hacıdan izin ister. “...Ertesi gün haber çıktı ki sen Nurmehemmed'in dokuz yaşındaki Sekine adlı kızına elçi gönderip istemişsin, sonra ben işittim ki Sekine'nin anası kızına: ‘Seni kocaya veriyorum.’ demiş. Sekine: ‘Kocaya vermek ne demek?’ demiş. Sonra işittim ki anası: ‘Gittikten sonra öğrenirsin.’ demiş. Sonra işittim ki Sekine başlamış ağlamaya ve anasına demiş ki: ‘Ana kocanın ne demek olduğunu bana anlat...’” (*Molla Nasreddin* 1906/37: 6). Celil Memmedguluzade'nin *Molla Nasreddin* mahlasıyla yazdığı “Kız ve Nine” şiiri de, kızların küçük yaşta evlendirilmeleri nedeniyle çektikleri sıkıntıları anlatmaktadır.

“Geçer günler, çatar sekkize yaşın
Çağırır hers¹ ile seni dadaşın
Turşudar² üstüne gözlerin gâşın
Diğğet ile sen de ona baharsan

.....

Ahırda³ zor ile olar sene er
Gırh yaşında deve kimi⁴ bir nefer
Boynu yoğun⁵, egli nazik, özü her⁶
Onda sen başına ne daş salarsan

.....

Sonra gédib alar bir özgesini⁷
Salar üçüncüye öz hevesini
Arvadların kesilmeyen sesini

Eşidib od tutub sen odlanarsan.^{8”} 2 (Molla Nasreddin 1906/4: 6).

Müslüman kadınlarının zor yaşamları, giyim kuşamları ve hayata bakışları karikatürlere de konu olmuştur. On birinci sayının arka kapağında, evde sıkıntılar içinde çocuğuyla birlikte bekleyen bir kadın ve onu bir Rus kadınla aldatan kocası, on beşinci sayıdaki karikatürde ise atın üstünde saz çalarak giden erkek ve onun yanında kucağında çocuğuyla yürüyen kadın, on yedinci sayıda çarşafli kadınların çarşıdaki halleri tasvir edilmiştir. Hem yazarlar hem de çizerler, Müslüman kadının yaşam şekli ile yabancı kadınların yaşam şekillerini karşılaştırarak, modern yaşamda kadının iyileşen konumunun Müslüman kadınlar için de olmasına çalışmışlardır.

f- Eğitim: *Molla Nasreddin* dergisinde ele alınan toplumsal konulardan biri de eğitimidir. XIX. yüzyılın başları, Azerbaycan’da eğitim alanında önemli değişikliklerin ve gelişmelerin olduğu bir devredir. Bu bölgede modern anlamda ilkokullar Ruslara aittir. 1800–1840 yılları arasında birçok Rus okulunun, Azerbaycan’ın değişik bölgelerine yayılmış olmasına rağmen, Türklere ait modern okullar neredeyse yok denecek kadar azdır. Bunun yanı sıra modern ilimlerden uzak, eski usulle eğitime devam eden medreseler de, yeni usul okulların açılması karşısındaki en büyük engeldir. “Ruslar tarafından Azerbaycan’da açılan ilk resmî mektep, 1830’da Şuşa’da faaliyete geçen ‘Kaza Mektebi’dir. Bunu 1831’de Nuha, 1832’de Bakü, 1833’te Gence ve 1837’de Şamahı ve Nahçıvan şehirlerinde açılanlar takip etmiştir.” (Akıpınar 1994: 36). XX. yüzyılın ilk yıllarına gelindiğinde ise modern okullarla medreseler arasındaki mücadele, daha da belirgin bir hâl almıştır.

Molla Nasreddin’ciler, millî değerlere sahip ve modern anlamda eğitim verecek Azerî okullarının sayısının artırılarak daha çağdaş bir eğitim seviyesinin yakalanması gerektiğini savunurlar. Derginin yazarları/şairleri, kendilerini

toplumun ilerleme sürecinden sorumlu tutan aydınlardır. *Molla Nasreddincilere* göre toplumu bilinçlendirerek çağdaş uluslar düzeyine ulaştırmanın ilk aşaması, doğru ve modern bir eğitimidir. Eğitimin çağdaşlaştırılması *Molla Nasreddin*'in sayfalarında değişik şekillerde ele alınır. Bu nedenle mollaların eğitim şekilleri, medreseleri kendi ticarethaneleri gibi kullanmaları ve modern ilimlere karşı sergiledikleri düşmanlık, sık sık eleştirilir. Azerbaycan Türklerinin birlikte yaşadıkları Rus, Ermeni ve Gürcülere nazaran eğitim konusunda daha bilinçsiz olmaları, çocuklarının, özellikle de kız çocuklarının eğitimine önem vermemeleri, toplumsal bir eleştiri olarak eğitimin işlendiği her yazıda ve şiirde ele alınır. On dördüncü sayıda Lağlağı takma adıyla yazılmış olan “Ahund ile Keşişin Vaazı” başlıklı yazıda, bir Ermeni ile bir Müslümanın millî değerlere bakışı dile getirilerek Müslümanların geri kalmalarının nedeni ortaya konulur. “Keşiş yüksek sesle köylülere şu sözleri diyor-du; ‘Ermeni milletinin dünyada üç değerli çocuğu var, vatan, millet ve dil ve ne kadar ki, biz bu üç sevgili çocuğun yolunda feda olmaya kadırız... Molla Gurbangulu köylülere diyordu; ‘Ağacın altına, suyun kenarına bevl etmek doğru değil... Çarşamba, Perşembe günleri hamama, kabristana gidilmez çünkü bu günlerde cinler ve devler kabristana ve hamama toplanıp eğlenirler çünkü bu günler onların bayramıdır...’” (*Molla Nasreddin* 1906/14: 2-3).

Derginin yirmi birinci sayısında Celil Memmedguluzade'nin *Molla Nasreddin* mahlasıyla yazdığı “Seyahatname”de, eğitimin Türkler arasındaki değeri ve yabancıların eğitime verdikleri önem ortaya konulur. Tiflis'te “Zükür Gimnaziyasına” (İlk ve orta dereceli okul) talebe kayıtları zamanı okulun Rus, Ermeni ve Gürcülerle dolu olduğu; fakat Müslümanların çocuklarını bu okullara kaydettirmek için hiçbir gayret içinde olmadıkları anlatılır. Müslüman mahallesinden geçen seyyah, onların bir dervişin etrafında toplandıklarını görür. Müslümanların mollaya sordukları sorular şöyledir; “Biri mollaya şunu sordu: Sayın molla, bize deccalin eşeğinin ne renkte, ne şekilde olduğunu anlat...” (*Molla Nasreddin* 1906/21: 7).

“Mekteplerin Terakkisi” başlıklı yazıda ise medreselerin komik hali ortaya konulmuştur. Mollalar, medreseleri ticaret yeri, öğrencileri de köle gibi kullanmaktadırlar. Öğrencileri alış veriş işlerinde, evlerinin tamirlerinde ve hayvanlarının bakım işlerinde kullanmaktan çekinmezler. Bunları yapmayanlara verdikleri cezalar ise akıl alır şeyler değildir. *Molla Nasreddin*'in eleştirilerinden, o yılların en önemli eğitim aracı olan falaka da nasibini almıştır. Mirze Elekber Sabir'in yazdığı “Ben Dersten Niye Kaçtım” adlı yazıda, çocuklarını modern okullara göndermek için mollalardan izin alanlarla ince ince alay edilir. Mollalar, çağdaş eğitimi, çocukların dinsiz olarak yetişmelerinin tek nedeni olarak görmektedirler.

g- Köylü ve İşçi Hakları: *Molla Nasreddin*'de halkın emeğinin korunması ve hakkının hiç kimse tarafından yenilmemesi konusunda çok sayıda yazı, şiir ve karikatür neşredilmiştir. Dergide XX. yüzyılın ilk yıllarındaki siyasi olaylar ve yayım politikalarından dolayı özellikle Bolşevik taraftarlarınca Bolşevik basınına yakın kabul edildiğini biliyoruz. Derginin bu yıllarda Bolşevik düşünceye yakın görülmesinin önemli nedenlerinden biri, halka zulmederek onların emeğini çalan toprak ağaları ve zenginlerle verdiği mücadeleden kaynaklanmaktadır. “*Molla Nasreddin*, işçi ve köylülerin zillette, istismarda, ağır ihtiyaç içerisinde olduğunu tasvir etmekle sınırlanmamıştı. Onları bu duruma düşüren muhiti de kamçılıyor, devlet kuruluşunu, onun meclisini, Çarlığın millî kırgın siyasetini, polis idarelerini... Bütün inkılâp karşıtı güçleri ifşa ediyordu.” (Celal vd. 1982: 34–35). Ama *Molla Nasreddincilerin* toprak ağaları ve zenginlere karşı verdiği mücadeleyi, Bolşevik anlayış ile birebir örtüştürmek mümkün değildir. Çünkü, özellikle Tiflis'te yayımlandığı yıllarda *Molla Nasreddin* dergisi, dünya görüşü ve yayım felsefesi ile Bolşevik değildir. O, her alanda milleti geri bırakan sebeplerle mücadele etmektedir. Çarlık Rusya'sının atadığı yöneticilere, onların halkın emeğine saldırımlarına, toprak ağalarının hükümetlerle birlik olup insanları köle gibi çalıştırmalarına ve haklarını gasp etmelerine karşı verilen mücadele, Azerbaycan Türklerinin bütün alanlarda uyandırılmasının bir çabası olarak değerlendirilmelidir.

1905 yılında başlayan işçi hareketleri ve bu hareketlerin sonucu olarak ortaya çıkan siyasi ve ekonomik değişimler, *Molla Nasreddin*'in sayfalarında mizah unsuru olarak yerini almışlardır. “Bugün Bakü'de pazardan geçiyordum, İran mescidinde sekiz yüze yakın başı sarılı, kolları kırılmış, gözleri morarmış hemşeriler, elleri koltuğunda, başları önlerinde oturduklarını gördüm. Size ne oldu, niye burada oturuyorsunuz dadaş? diye sordum. Birisi ah çekip, biz milletin gururu hacının fabrikasında çalışıyorduk. Allah kötü adama lanet etsin, bizi baştan çıkardılar ki, ihtiyarınız var, hukukunuz var. Biz ne bilelim, cahil adamız. Biz de talepname yazdırıp verdik hacıya. Bir de gördük ki, a başına döneyim, polis asker döküldü üstümüze, bizleri ezdiler, dövdüler...” (*Molla Nasreddin* 1906/12: 2–3). İşçilerin bu tür eylemleri, *Molla Nasreddin*'in sayfalarında hakkını arayan mazlum insanların ezilmişlik olgusu ile anlatılır. On ikinci sayıda yer alan karikatürde, haklarını aradıkları için askerler tarafından dövülen işçiler tasvir edilmiştir. Karikatürün altında “Bu felek tersine dönüyor şimdi, işçi de kendini dâhili-insan ediyor şimdi” ifadesi, fabrika sahiplerinin ve hükümetin işçiye bakışının güzel bir ifadesidir. On sekizinci sayının arka kapağında yer alan karikatürde ise, toprak sahibi ve bir köylü anlatılmıştır. Toprak ağası, bir eşek olarak resmedilmiştir. Köylü ve işçinin ezilmişliğini, hakkını aramaya çalışırken çektiği sıkıntıları anlatan bu örneklerin sayısı dergide oldukça fazladır.

Sonuç

Azerbaycan edebiyatının ilk mizah dergisi olan ve “*Molla Nasreddin Ekolü*” adıyla bir edebî muhit oluşturan *Molla Nasreddin*, XX. yüzyıl edebî, siyasî ve toplumsal yaşamında önemli bir etkiye ve yere sahiptir.

Önemli siyasî gelişmelerin olduğu bu dönem, Azerbaycan Türklerinin geleceği açısından da dikkat çekici gelişmelere sahne olmuştur. Bu yıllar özgürlük hareketlerinin genişlediği, işçi ayaklanmalarının arttığı ve Çarlık Rusyasının artık son günlerini yaşadığı bir devredir. *Molla Nasreddin* dergisi böyle bir siyasî ortamda Türklerin ve Müslümanların uyanması ve diğer milletlerin düzeyine ulaşabilmesi için mücadele etmiştir. Derginin ilk sayısından itibaren Müslümanların geri kalış nedenleri büyük bir cesaretle tartışmaya açılmıştır.

Azerbaycan’daki eğitimin içler acısı durumu, Müslüman halkın eğitime önem vermemesi, kız çocuklarının çocuk yaşta evlendirilmeleri, kadınların toplumsal düzen içerisinde hiçbir hak sahibi olmayışları, *Molla Nasreddin* dergisinde Azerbaycan Türklerinin en önemli toplumsal problemleri olarak ele alınmıştır.

Dergide, Çarlık Rusyasına karşı verilen mücadele de sıkça işlenen konular arasındadır. Hükümet adamlarının, toprak ağaları ve yerli zenginlerle işbirliği yaparak halkı ezmeleri, milletvekili olarak seçilenlerin kendi menfaatleri dışında hiçbir şeyle ilgilenmemeleri de sıklıkla hicvedilmiştir.

Molla Nasreddincilerin en büyük mücadelesi, dini tekelleri altına alarak halkın manevî duygularını sömüren mollalar ve hacılarla olmuştur. Bunlar halkın uyanması karşısında engel olarak görülmüşlerdir. *Molla Nasreddincilerin* din adamları ile olan bu savaşı, özellikle sosyalistler tarafından dine karşı bir mücadele olarak değerlendirilmiştir, fakat Tiflis’te yayımlanan sayılarında bu mücadelenin dinle değil, dini kötüye kullananlar ve hurafelerle yapıldığı açıkça görülmektedir. *Molla Nasreddin*, bu mücadelesinden dolayı çok sayıda düşman sahibi olmuştur. Hem mollalar hem de hükümet adamları ve zenginler tarafından sürekli takip edilmiş, bazı sayıları toplatılmış, bazılarının da yayımlanmasına bile izin verilmemiştir. Derginin dördüncü sayısında yer alan “Beni Niye Dövüyorsunuz?” başlıklı yazıda *Molla Nasreddin*, kendisine karşı olan bu düşmanlıkların nedenini açıklar. “A mollalar beni niye dövüyorsunuz? Benden korkuyor olmanız? Halkın kulağına bir şeyler fısıldayacağımdan, bazı şeyleri açıklayacağımdan korkuyor olmanız?” (*Molla Nasreddin* 1906/4: 2).

Molla Nasreddin dergisi, millî unsurlara verdiği değer bakımından da Azerbaycan Türkleri’nin yaşamında önemli bir yere sahiptir. Bu özelliği ile sadece Azerbaycan’da değil, İran ve Anadolu’da da oldukça etkili olmuştur. Ana dil konusuna verdiği önem onu Türk dünyasında önemli bir yere oturtmuştur. *Molla Nasreddin*, modern yaşamın ve modern eğitimin İslam ve Türk dünyasına yerleşmesi için mücadele eden, çağdaşlığın sembolü bir dergidir. O yıllarda *Molla*

Nasreddin dergisinde tartışılan ve mizah unsuru olan konular, bugün de Türk ve Müslüman coğrafyasının ortak problemleri olmaya devam etmektedir.

Molla Nasreddin dergisinin ve *Molla Nasreddincilerin* bir diğer önemli özellikleri de, oluşturdukları edebî ekoldür. Tiflis edebî çevresinde çok güçlü bir konuma sahip olan Celil Memmedguluzade ve Ömer Faig Nemanzade gibi güçlü şahsiyetlerin yanı sıra asıl ününe *Molla Nasreddin* dergisinde kavuşan Mirze Elekber Sabir gibi isimler *Molla Nasreddin* dergisinin çevresinde toplanarak bir edebî ekolün temsilcileri olmuşlardır. Bu açıdan *Molla Nasreddin* dergisi, XX. yüzyıl edebî, siyasî ve toplumsal yaşamına yön verecek kadar güçlü bir dergi olmayı başarmıştır.

Açıklamalar

1.1 canlanma, 2 gaflet uykusu, 3 dinlenme, 4 uyanık, 5 rahat yatak.

2.1 sinir, 2 çatmak, 3 sonunda, 4 gibi, 5 kalın, 6 sert, 7 başkasını, 8 yanarsın.

Kaynakça

AKBEROĞLU, Habıbbeyli İsa (1996), “Molla Nasreddin Dergisi’nde Nasreddin Hoca Gelenekleri”, *V. Nasreddin Hoca Seksiyon Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı: 25–28.

AKPINAR, Yavuz (1994), *Azerî Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

CELAL, Mir, Firidun Hüseyinov (1982), *20. Asır Azerbaycan Edebiyatı*, Bakü: Maarif Neşriyatı.

HÜSEYİNOV, Firidun (1986), *Molla Nasreddin ve Molla Nasreddinciler*, Bakü: Yazıcı Yayınları.

KARAGÜR, Nesrin Sarıahmetoğlu (2002), “Molla Nasreddin Dergisinde Kadın Meselesinin Aksisi”, *Türk Kültürü İncelemeleri*, No. 7: 267–284.

KURBANOV, Şamil (1992), *Ömer Faig Nemanzade Seçilmiş Eserleri Ön Sözü*, Bakü: Yazıcı Yayınları.

MİREHMEDOV, Aziz (1988), *Molla Nasreddin, Ön Söz*, Bakü: Elm Neşriyat.

MOLLA NASREDDİN, 7 Nisan 1906- 29 Aralık 1906: S. 1–39.

_____, 6 Ocak 1907- 30 Aralık 1907, S.1–49.

VURGUN, S., M. İbrahimov, M.A. Dadaşzade (1960), *Azerbaycan Edebiyat Tarihi*, C. II, Bakü: Azerbaycan İlimler Akademisi Neşriyatı.

ZAMANOV, Abbas (1985), *Sabir Bu Gün*, Bakü: Gençlik Yayınları.

The Magazine Molla Nasreddin in Tibilisi Literary Circle and the Discussed Subjects

Assist.Prof.Dr. Sedat ADIGÜZEL*

Abstract: *Molla Nasreddin* magazine became the source of pride for the Azerbaijani Literature and the Turks of Azerbaijan in the very complicated political and social milieu of the 20th century. Molla Nasreddin, the first humor magazine of Azerbaijan became the symbol of modernism with its main subjects. The most important aim of the editors of *Molla Nasreddin* Magazine was to raise the Turks of Azerbaijan to a contemporary level. Because of this, it had a very important role from the point of both literary and social aspects. Mother tongue, freedom, religion, the geography of Islam, woman, education and rights of labourers and peasants are some of the major subjects treated in the magazine.

Key Words: Azerbaijani literature, Molla Nasreddin, Humor, Celil Memmedguluzade, Mirze Elekber Sabir

* Atatürk University, Science and Literature Faculty, Modern Turkish Dialects and Literatures
Department / ERZURUM
dradiguzel@yahoo.com

В Тбилисской Литературной Среде Журнал «Молла Насреттин» и обсуждаемые в нем темы

Др. Седат АДЫГЮЗЕЛ*

Резюме: В политической и социальной атмосфере хаоса, в первой половине двадцатого века, журнал «Молла Насреттин» стал радостным лицом Азербайджанской литературы и Азербайджанских турков. Первый юмористический журнал Азербайджанской литературы, с темами которые обсуждали, стал в 1900-х годах символом современности. Главной миссией работников выпускающих журнал, было поднятие уровня культуры Азербайджанских турков. Именно поэтому занимает очень важное место в литературе и в социальной жизни. В этом журнале важными темами были: родной язык, вера, география ислама, свобода, женщина, образование, колхозники, работники и народ.

Ключевые Слова: Азербайджанская литература, Молла Насреттин, юмор, Мирзе Елекбер Сабир

* Университет Им Ататурка ФЭФ Отд. Совр. Тюркских Языков Лит./ Эрзурум
dradiguzel@yahoo.com